

Elazığ/Harpur Türkülerinde Dağ Kültü

[Mountain Cult in Elazığ/Harpur Folk Songs]

Nedim BAKIRCI*

Özet: Türk kültüründe geleneksel Türk dini çerçevesinde pek çok kült oluşmuştur. Bu kültlerden biri de dağ kültüdür. Gök Tanrı'ya en yakın mekânlar olarak tasavvur edilen dağlar, Türk inanç sisteminde kutsal sayılmış ve onlara tazim edilmiştir. Bunların dışında dağlar; yükseklikleri, yücelikleri, ihtişamları, başlarında karın, boranın eksik olmaması, üzerlerinde yaşayan hayvanlara barınma ve beslenme imkânları sunmaları, göçer-evli Türk yaşam biçiminin vazgeçilmez bir unsuru olmuşlardır. Ayrıca uzaktan bakılınca insana küçüklüğünü ve güçsüzlüğünü hatırlatır, aşmak istenildiği zaman katlanılması gereken güçlükleri bulunur; bunun yanında akarsuları, otlakları ve ormanlarıyla insanoğluna özgürce bir hayat sunar. Türküler, insanların hayatında karşılaştıkları durumlar karşısında duygularını ifade ettikleri yani günlük hayatta yaşadıkları veya şahit oldukları olayları, durum, tutum ve davranışlarla ilgili duyguları, düşünceleri, sevinçleri, kederleri, nefretleri, ümitleri, inançları anlatan ürünlerdir. Dolayısıyla türküler, halkbilimi ürünleri içinde en yaygın olan türlerden biridir. Bu kadar yaygın olan bir türün bünyesinde Türk inanç sistemi içinde önemli bir yeri olan dağların yer alması da kaçınılmazdır. Bütün türkülerde olduğu gibi Elazığ türkülerinde de dağ, çeşitli rol ve fonksiyonlarda yer almaktadır. Elazığ her ne kadar bir ova üzerine kurulmuş olsa da dağlarla çevrilidir. Ancak bölgenin ilk yerleşim yeri olan Harput, bir dağın tepesine kurulmuştur. Yine Elazığ'daki birçok köy ve kasabaya ulaşmak için pek çok dağ aşmak gerekir, çünkü küçük yerleşim birimleri de dağlar arasında bulunmaktadır. Bu sebeple dağ motifinin Elazığ/Harpur türkülerine yansımından daha doğal bir şey olmasa gerek. Bu çalışmada dağ kültünün Elazığ/Harpur türkülerine nasıl ve hangi fonksiyonlarıyla yansıdığına değinilecek ve yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Harput, türkü, dağ, kült.

Abstract: In Turkish culture, several cults have been formed within the framework of traditional Turkish religion. One of these is mountain cult. The mountains envisioned as the closest places to Tengri are considered sacred in the Turkish belief system and respected to them. Apart from these, mountains, with their height, glory, magnificence, the fact that they do not have a lack of snow and thunderstorm, and they provide shelter and feeding opportunities for the animals living on them, have become an indispensable element of the nomadic Turkish lifestyle. Besides, it reminds people of their smallness and weakness when viewed from a distance, and they have difficulties to endure when wanted to cross. In addition, it offers a freely life for human beings with its streams, grasslands and forests. Folk songs are the products that people express their feelings in the face of the situations they encounter in their lives, in other words, they reflect feelings, thoughts, joys, sorrows, hatreds, hopes and beliefs about the events, situations, attitudes and behaviors people experience or witness in daily life. Therefore, folk

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nbakirci@ohu.edu.tr, nedimbakirci@gmail.com

songs are one of the most common genres in folklore products. It is inevitable that mountains, which have a significant place in the Turkish belief system, and in folk songs as a widespread genre. As in all folk songs, in Elazığ folk songs, the mountain has various roles and functions. Although Elazığ is built on a plain, it is surrounded by mountains. However, Harput, the first settlement in the region, was established on the top of a mountain. Again, in order to reach many villages and towns in Elazığ, many mountains has to be crossed; since small settlements are also located between the mountains. For this reason, there is nothing more natural than the reflection of the mountain motif on Elazığ/Harput folk songs. In this study, how and with which functions the mountain cult is reflected in Elazığ/Harput folk songs will be discussed and evaluated.

Keywords: Elazığ, Harput, folk song, mountain, cult.

Giriş

İnsanlık, yaşama gücünü ve enerjisini yenilemek istediğinde kutsal mekânlara dâhil olma ve bu mekânlardan mümkün olduğunca faydalanma düşüncesini hep canlı tutmuştur. Bu nedenle de kutsal olduğuna inandığı bazı mekânları ziyaret etmiş ve buraları, kutsalı üreten merkezler olarak tanımlamıştır (Duymaz ve Şahin 2008: 117). Bu inanışlar içerisinde kutsal kabul edilen dağ, önemli bir yere sahip olmuştur.

Dinlerde mekânın kutsallığına paralel olarak dağların ayrı bir önemi vardır. Dağların kutsal oluşu ve onlara karşı tazimde bulunulması, Tanrı'ya en yakın yerler olarak kabul edilmeleri, daha gelişmiş dinlerde ise Tanrı'nın yüceliğini ve aşkınlığını sembolize etmelerinden ileri gelmektedir (Harman 1993: 400). Türkler de Tanrı'ya en yakın olan yerlerden biri olan dağları kutsal kabul etmiş ve kutsiyete bağlı olarak bu dağlara çeşitli isimler vermişlerdir. Çin, Bizans ve Arap kökenli bu kaynaklardan çıkan sonuca göre Orta Asya'da Türklerin yaşadıkları hemen her bölgede mutlaka dağ kültü bulunmaktadır. Buralardaki dağların çoğu, Türkçede “mukaddes, büyük ata, büyük kağan” anlamına gelen Han Tanrı, Buztağ Ata, Sayın Ula vb. isimler taşımaktadır. Her boyun, her oymağın kendine mahsus bir kutsal dağı olduğu gibi bunlardan oluşan birliklerin de ortak kutsal dağları bulunuyordu (Ocak 1993: 401-02). Ocak'ın düşüncesine bağlı olarak Özkul Çobanoğlu'nun, “Mitle göre bazı dağlar belirli kabilelerin kökeni veya yaratıcısı tözü sayılırlar. Böylece belli bir kabilenin kökeni yine belirli bir dağa bağlanmış olur.” (2001: 53) şeklindeki düşüncesi de dağların bazı boyların kökeni ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Dağlar, tarih boyunca heybetli ve güçlü duruşlarıyla insanlarda saygı ve güven duygusu oluşturmuş, yalçın ve sarp tepeleriyle korku salmış, gizemli görünüşleri ile merak uyandırmıştır. Dağların bu sırlı yapıları, aynı zamanda birçok metaforik anlatımlara konu olmuştur. Günümüzde atasözleri ve deyimler başta olmak üzere şiir, türkü, ağıtlar; destan, masal, hikâye ve

romanlarda olduğu kadar dağ motifli süslemelerin yer aldığı kıyafet kültürü ve el sanatlarında ve hatta ad verme geleneğinde dağ kültürünün izlerini görmek mümkündür (Ozan 2016: 133). Dağlar, Türk halkının gelenek ve göreneğine, yaşam biçimine yansıdığı gibi mitoloji, efsane, destan, masal, halk hikâyesi vb. anlatı türlerine, manilerine, ninnilerine, türkülerine, bilmecelelerine, halk şiirine girmiş ve halk edebiyatı ürünlerinin çoğunda önemli bir motif olarak yer almıştır (Yardımcı 1998).

Dağ kültürünün halkın günlük hayatında ve edebî tasavvurunda bu denli rol oynamasının nedeni onun mitik tefekkür yapısındaki, yani mitolojik düşünce biçimindeki yeri ve önemiyle ilgilidir (Ozan 2016: 133). Türklerde dağ, önemli bir yere sahiptir. Dağların azametli görünüşleri insanları kendine hayran bırakmış ve kolay ulaşılamaması dağlar üzerine birçok inancın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Bakırcı 2015: 203). Bu inançlardan biri, dağların koruyucu ruh ve vatan olarak görülmesidir. Göktürklerin mukaddes yer su ile ifade ettikleri mefhum, hem koruyucu ruhlar hem vatandır (İnan 1995: 48). Yer su ruhlarının en önemli temsilcisi dağlar olduğu için dağlar hem koruyucu ruh hem de vatan olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda Türklerde bu düşünceden dolayı dağ kültürü, Gök Tanrı kültürüyle ilgili bir kültür olarak kabul edilmiştir (Bakırcı 2019: 371). Türklerde dağlar, Gök Tanrı'ya yakın olması ve bazen de ona ev sahipliği yapmasıyla kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu dağlar, evrenin merkezinde bulundukları gibi kozmik bir işleve de sahiptirler. Ayrıca Türk mitolojisinde dağlar, etrafında yaşayan insanların koruyucusudur ve onların vatan anlayışını şekillendiren en önemli tabiat varlıklarındandır (Duymaz ve Şahin 2008: 117).

Türk mitolojisinde dağa sığınma ve dağı yurdun koruyucusu olarak görme çok yaygındır. Türklerde ayrıca yüksek dağların zirvesinin Tanrı'ya ulaştığı kabul edilir ve bunun için de bazı yüksek dağlara kurban kesilirdi (Ögel 1998: 278). Abdülkadir İnan; Türklerde, yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesinin bu dağların Tanrı makamı olduğu inancının yerleşmesine sebep olmuş olabileceğini belirtir (1995: 49). Ayrıca zirvesi bulutlara karışan dağlar, Gök Tanrı inancı çerçevesinde Tanrı mekânı olarak kabul görmüş ve bu dağlara yaklaşırken veya bu dağlarda avlanırken uyulması gereken birtakım kurallar ortaya çıkmıştır. Ögel'in de belirttiği gibi Türkler, Tanrı'yla ilişkili törenlerin çoğunu dağların zirvelerinde yapmışlardır. Hatta Katanov, Anohin ve Harva gibi çağdaş araştırmacılar, buralardaki Türk topluluklarında yaşayan dağ kültürleri hakkında bilgi ve müşahedelerini bize aktarmaktadırlar. Onların verdiği bilgilere göre günümüzde Altaylardaki dağ kültürü gelişerek göğün bizzat kendisinde bulunan ve ilahların mekânı olan kozmik bir dağ inancını doğurmuştur. Altaylı Tatarlara göre Tanrı Bayülgen, yaldızlı semavi bir dağın üstünde oturmaktadır. Yakutlarda ise yine ilahların ikametgâhı olan -Eski

Yunanlılardaki Olimpos gibi kozmik bir dağın varlığına inanılmaktadır (Ocak 1993: 402). Göktürklerin merkezi konumundaki Ötüken, aynı zamanda kutlu bir dağdır. “Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ’ın yedi kat olduğuna inanılır.” (Kalafat 2010: 141). Doğu Türklerinde Ötüken, Batı Türklerinde ise Tanrı Dağları, Türklerin kutlu ve mukaddes dağlarından (Ögel 1995: 439).

Türk mitolojisinde dağların, ataların ruhlarının toplandığı kutsal mekânlar olarak algılanıp Gök Tanrı’ya giden yolda bir merdiven görevi yapmaları istikametindeki ‘merkezî kutsal mekân’ anlayışının en belirgin örneğini Ötüken Dağları’yla ilişkili olarak görmekteyiz. Ötüken Dağları, dikdörtgen şeklinde düşünülmekte ve dünyanın merkezi olarak kabul edilmektedir. Ötüken, göğün katlarına çıkılan ve Gök Tanrı’ya ulaşılan bir geçidin altında yer almaktadır. Bu merkezî kutsal mekânın enerjisinin, buradan yayıldığı düşünülmektedir (Çobanoğlu 2020: 45).

Türkler yüksek olmayı Tanrı’ya özgü bir nitelik olarak kabul etmişler, insanların ulaşamadığı yüksek bölgelere tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklar tanımışlar ve bu tür bölgelerin ancak Tanrı’nın mekânı olabileceğine inanmışlardır. Dolayısıyla bu bölgelere en çok yaklaşabilen dağlar, Türklerin düşüncesinde kutsallarla örülü bir kült hâlini almıştır (Duyamaz ve Şahin 2008: 117).

Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren buradaki bazı dağlar ve yüksek tepeler de dağ kültürüne konu olmuş, buraları tıpkı Orta Asya’da iken olduğu gibi, ancak bu defa İslâmî bir görünüm altında mübarek mekânlar olarak telakki edilmiş, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler tarafından büyük bir önemle takdis edilmeye başlanmıştır. Bu takdis olayı, yine Türkler arasında çok köklü bir inanç olan atalar kültü sayesinde âdeta halk Müslümanlığının temeli hâline gelmiş bulunan evliya kültü ile birleşerek sürdürülmüş ve hâlen de aynı kuvvette devam ettirilmektedir (Ocak 1993: 402). Bu düşünceye bağlı olarak dağ ve tepebaşları asırlardır Anadolu’da halkın takdis ettiği, kimliği bilinmeyen evliya mezar veya türbeleriyle donatılmıştır. Anadolu’nun hangi yerleşim yerine gidilirse gidilsin mutlaka bir dağ veya tepebaşında bir yatur veya türbeye rastlamak mümkündür.

Ayrıca Anadolu’da kutsal sayılan dağların birçoğu bitki örtüsünden yoksundur. Türk inanç sisteminde değerlendirilen kellik veya çıplaklık Tanrı’yla ilgili bir durumdur. Bu kapsamda incelemelerde bulunan araştırmacılar, bitki örtüsünden yoksun dağların bu özelliğinin Tanrı’nın bir yansıması olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine bu çıplak tepelerin “baba” olarak adlandırılması da dikkat çekicidir (Özdemir 2013: 144). Anadolu’nun pek çok bölgesinde görülen dağlar, “dede, ata, baba” vb. adlarla anılırlar. Bu konu üzerinde pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. “Bahaeddin Ögel’e

göre: ‘Her dağda bir erenin bulunması veya Toroslar’daki dorukların, dede veya baba adı almaları, eski ‘ata’ tanıtmasının bir devamı gibidir.’ Fuzuli Bayat’ta dağlara baba denilmesini benzer şekilde ele alarak bu durumu mitolojik dönemin bir izi olarak değerlendirmiştir.” (Özdemir 2013: 148).

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Türkler, dağ kavramını kutsal kabul edip hayatının her aşamasında onu çeşitli işlevleriyle kullanmıştır (Bakırcı 2019: 371).

Elazığ/Harpur Türkülerinde Dağ Kültü

Türküler halk kültürü içinde en yaygın ve sevilen türlerin başında gelir. Bu kadar sevimlerinin ve yaygın olmasının sebebi kendi özelliklerindendir. Türküler halkın günlük yaşantısından kaynaklanan; halkın duygu ve düşüncelerini, dileklerini, nefretlerini, hasretlerini, umutlarını, alkışını-kargışını halkın kullandığı dille anlatan bir türdür. Türkülerde duygu ve düşünceleri daha etkili, daha güzel ifade etmek amacıyla sembollerden de istifade edilir. Temaların seçimi, işlenişi, kullanılan malzemeler, renkler, simgeler, o milletin kültürü, düşünce sistemi ile şekillenir. Türküler, kültür malzemeleri içinde hususi yerini biraz da kullandığı dilden almaktadır (Gökşen ve Gökşen 2016: 1600).

Türküler kendiliğinden ortaya çıkan türler değildir. Türküler genellikle halkın yaşamış olduğu veya şahit olduğu olay ve durumlara bağlı olarak teşekkül eden ürünlerdir. Bu ürünler daha çok acıklı bir olaydan kaynaklanmakla birlikte sevindirici bir olaya veya insanların çeşitli beklentilerine, dilek ve temennilerine, doğa olaylarına, tabiat güzelliklerine bağlı olarak meydana geldikleri de olur (Gökşen ve Gökşen 2016: 1601-02).

Türkü, zamana karşı dayanıklı bir tür olarak bize çağlar öncesinin kâinatı, tabiatı ve hayatı algılayış biçimlerinden bazı kesitler verir ki bu özelliğiyle mitolojik unsurları da içine almış olur. Modern dünya insanı, varoluşunu mitlerle açıklamasa da, bugünkü kültürel dünyamızda mitlerin uzantılarını çeşitli biçimlerde görmek mümkündür. Kaynağını mitlerden alan ve günümüzde değişerek geçerliliğini koruyan birçok inanış ve gelenek yanında, halk türkülerinde de mitlerin izlerini görmek mümkündür (Mirzaoglu Sıvacı 2005: 35).

Türkülerin birçoğu; acının, hasretin, gurbetin, hüznün dile gelmesidir. Bu bakımdan coğrafyaya bağlı türlerdendir. Türkülerdeki coğrafi unsurların başında ise dağ gelmektedir. Bu bağlamda halk türkülerinde sıkça ve birçok fonksiyonla karşımıza çıkan sembollerden biri de dağdır (Gökşen ve Gökşen 2016: 1600). Bütün türkülerde olduğu gibi Elazığ/Harpur türkülerinde de dağ önemli bir sembol veya motif olarak karşımıza çıkar. Elazığ aslında düz bir ova üzerine kurulu bir şehir olmasına rağmen ilk yerleşim yeri olan

Harput, yüksek bir tepe üzerine kuruludur. Harput'tan veya ova üzerine kurulu Elazığ'dan çeşitli yerlere gidişte pek çok dağ aşmak gerekmektedir. Dolayısıyla şehir ister ovaya kurulu olsun ister tepe üzerine kurulu olsun dağlar her zaman insanoğlunun ilgisini çekmiş ve âdeta türküyü söylemek için ilham kaynağı olmuştur. Türkülerimizde dağ; bazen aşılmaz bir engel, bazen canlı ve medet umulan bir varlık, bazen ayrılık acısını paylaştan dert ortağı, bazen yüce ve ulaşılmaz bir unsur, bazen besleyen, büyüten bir ana, bazen oğlan veya kız sahibi bir baba, bazen bir haberci, bazen gerçek anlamıyla tabiat unsuru gibi pek çok fonksiyonla kullanılmıştır. Elazığ/Harput türkülerinde de dağ, yukarıda bahsettiğimiz unsurların tamamı olmasa da bir kısmıyla karşımıza çıkmaktadır.

Dağlar birçok türküde ayrılığın, gurbetin sembolüdür. Çünkü dağlar, sevgililer arasına giren birer doğal engeldir aynı zamanda. Bu yüzden âşıklar bazen dağlara kızar veya sitem eder (Gökşen ve Gökşen 2016: 1613). Karlı dağların ardında kalan sevgiliye özlem, yanık türkülerle dile getirilir. Bu türkülerde dağlar, insanların buluşmalarına ve kavuşmalarına engel olan unsurlardandır. Dağlar, yüksekliği sebebiyle bazen karlı bazen de dumanlı olurlar. Büyüklüğü ve yüksekliğine bağlı olarak sarp ve dolambaçlı yollara sahiptir. Bu yollardan gidilmesi ve dönülmesi doğal olarak oldukça zordur. Çünkü dumanlı ve karlı olmasından insanoğluna geçit vermez. Aşağıdaki dörtlükte yamacında Maden ilçesinin kurulduğu dağın adı, Maden Dağı'dır. Bu dağ her zaman dumanlıdır. Yolları ise dolan dolandır. Giden sevgilinin aşılması zor olan bu dağda geri gelmesi oldukça zordur. Dolayısıyla âşık, sevgilisinin geri gelemeyeceği düşüncesini taşıdığı için gözü yaşla dolmuştur.

Maden dağı dumandı
Yolu dolan dolandı
Gitti yârim gelmedi
Yaş gözüme dolandı (Çetindağ 2005: 243)

Yüksekliğe bağlı olarak dağ başlarının dumanla kaplı oluşu, aşağıdaki dörtlükte de yer almaktadır. Dağ başı dumansa sevgiliye kavuşmak da o kadar güçtür. Bu durum âşığın üzülmeye ve perişan olmasına sebep olmaktadır. Çünkü dağların kavuşmaya engel oluşu, âşıktan uzak olan sevgiliyi ellerle dost, âşıkla düşman etmektedir.

Dağ başı duman olur
Hâllerim yaman olur
El inen dost olan yâr
Benimle düşman olur (Coşkun 1997: 54)

Şu dörtlükte ise dolaylı olsa da yârin, dağın ayrılığa engel teşkil eden işlevinden dolayı âşığa uzak durduğu ifade edilmiştir.

Ne durursun dağ başında yâr gibi
Yanakları al al olmuş gül gibi
Gel sarılalım yatalım can gibi (Coşkun 1997: 92)

Aşağıdaki mısralarda sıra hasreti çeken ve gurbette olan kişinin hayâlinde hep memleketinde bulunan dağlar vardır. Gurbet elde sürünen kişi, bu dağlar arasından geçen dereleri düşünüp gönlünü ferahlatır.

Sıra dağlarında dere görünür
Garip oğlan gurbet elde sürünür (Çetindağ 2005: 334)

Elazığ/Harput'ta yer alan dağların bitki örtüsü içerisinde meşe ağacı önemli bir yer tutar. Bu durum türkülerde de kendisine yer bulmuştur. Aşağıdaki dörtlükte tabiat unsuru olarak kullanıldığı gibi sevgiliyle ayrı düşmeyi sağlayan, sevgiliyle buluşmayı engelleyen bir unsur olarak da kullanılmıştır. Her ne kadar yârdan ayıran insanların evine şivan düşe denilse de aslında iki sevgiliyi ayıran unsur, meşe ile kaplı dağlardır.

Bu dağın ardı meşe
Gün kalka gölge düşe
Beni yârdan edenin
Evine şivan düşe (Çetindağ 2005: 243)

Aynı türkünün şu dörtlüğünde ise dağlar, insan gibi baş başa vermiş ve âşkın sevgiliye kavuşmasına engel olmaktadır. Âşık, bu durumu bildiği için dağlara seslenerek yârinin kendisine döneceği zaman ona yol vermelerini ve onun kolayca yolu aşmasına müsaade etmelerini dağlardan istemektedir. Böyle bir düşüncenin oluşmasında dağların tanrısal bir güç olarak görülmesinin önemli bir rolü vardır.

Bu dağlar meşe dağlar
Vermiş baş başa dağlar
O yâr dönüp gelende
Yol verin aş dağlar (Çetindağ 2005: 243)

Şu dörtlükte de ayrılığın sebebi yine dağlara bağlanmıştır. Zira dağlar olmasaydı sevgiliye kavuşmak daha kolay olacak ve böylece gül beniz solmayacaktır. Ölüm hakur, yani Allah'ın emridir, amma ayrılık olmasaydı daha iyi olurdu.

Bu dağlar olmasaydı
Gül benzin solmasaydı
Ölüm Allah'ın emri
Ayrılık olmasaydı (Çakmak 2007: 42)

Aşağıdaki dörtlükte de dağ, kavuşmayı engelleyen bir işleve sahiptir.

Bu dağı delemedim
Yol bulup gelemedim
Aşam eğlendi gelmedi
Yolu da bağlandı gelmedi (Çetindağ 2005: 345)

Aşağıdaki türküde sevmediği biri ile evlendirilen kız, iki dağ arasında kalmış gibi sıkıntı ve ıstırap çekmektedir.

İki dağ arasında kalmışam
Bülbül gibi daldan dala konmuşam
Ne gün görmüş ne de murad almışam

Ana beni bir zalime verdiler
Verdiler de günahıma girdiler (Çetindağ 2005: 320)

Eski zamanlardan beri dağlarla insanlar arasında bir ilişki ve iletişim hâli bulunmaktadır. Dağlarla konuşma, onlara seslenme yoluyla dağlar tıpkı insanlar gibi düşünülüp onların da bir kişiliğe sahip olduğu varsayılmıştır. İnsanlar, dağları bir varlık gibi görmelerinin bir sonucu olarak dağlarla sohbet etmişler, bazen onları sırdaş olarak görmüşler, bazen ise onlardan sitem ile söz etmişlerdir. “Oğuzlar, dağlarla konuşurlar, dağlara dua ve beddua ederler, dağların yaşlanıp yıkılmasından korkarlar, dağlardan esenlik dileyip geçit vermesini isterler.” (Ögel 1995: 441). Yine dağlarla ilgili “şifa dileme, yemin etme, selam verme” (Ögel 1995: 441) gibi pek çok uygulama görülmektedir.

Dağ, âşığı sevgilisinden, yerinden, yurdundan ayıran bir engel olarak düşünüldüğü gibi bazen de ayrılık acısını paylaşan bir dert ortağı gibi düşünülmüştür. Geçmişte görülen inanç öğelerinden biri herkesin bir kutsal dağının olmasıdır. Aşağıdaki türküde âşık, dağların kendi dağları olduğunu söyleyerek bir anlamda dağı sahiplenmiştir. Ayrılık acısından yanıp kavrulan âşık, derdini, sahiplendiği dağa söyleyerek hafifletmek ve derdini dağla paylaşmak istemiştir. Türkünün nakarat kısmında dağlara yalvararak başı ve göğsü çemenli dağların yâre kavuşmasına izin vermelerini söyler. Aynı zamanda ayrılık acısının tesiriyle, sevgilisine yol vermeyen dağları dinsiz ve imansızlıkla suçlar.

Dağlar dağımdır benim
Gam ortağımdır benim
Söyletme çok ağlarım
Yaman çağımdır benim

Uy dağlar dağlar dağlar
Yâr dağlar dağlar dağlar
Başı dumanlı dağlar
Göğsü çimenli dağlar

Yol verin yârim gelsin
Dinsiz imansız dağlar (Çakmak 2007: 42)

Aşağıdaki dörtlükte de dağla bir insan gibi dertlerin paylaşıldığı görülmektedir. Âşık o kadar dertlidir ki hangi derdine yanacağını bilemediği için dağlara dert yanmaktadır. Belki de dertlerini dağla paylaşan insan, dertlerinin azalacağını düşünmüştür. Halk arasındaki, “Dertler paylaşıldıkça azalır, sevinçler paylaşıldıkça çoğalır.” sözünü hatırlamakta yarar vardır.

Hangi bir derdime yanam
Dağlar derdim var benim
Başım sevdaya salan
Bir ağabeyim var benim (Coşkun 1997: 139)

Benzer durum şu dörtlükte de söz konusu edilmiştir. Âşık ayrılık acısından o kadar dertlidir ki bir ah çekse karşıkı dağları yıkacaktır. Çünkü mektupların geldiği günde sevgiliden haber alamayan âşık, yüreğine hançer sokuluyormuşçasına ızdırap çekmektedir.

Bir ah çeksem karşıkı dağlar yıkılır
Bugün posta günü canım sıkılır
Ellerin mektubu gelmiş okunur
Benim yüreğime hançer sokulur (Çetindağ 2005: 279)

Bazı türkülerde insanın derdinin büyüklüğü dağlarla ölçülmüştür. Çünkü dağ, halkın dilinde güçtür, kuvvettir, sağlamlıktır, dayanıklılıktır, mukavemettir. Âşık o kadar büyük bir derde sahiptir ki acısına dağlar bile dayanamaz. Aşağıdaki mısralarda dağların bile dayanamayacağı derde âşığın dayanabildiği anlatılmıştır.

Havalandı deli gönül gökte uçan kuş gibi
Yârim uykudan uyanmış sözleri bir hoş gibi
Gel sarılalım yatalım ikimiz gardaş gibi
Dağlar taşlar dayanmaz benim ahu zarıma
Bu genç yaşta neler geldi başıma (Çetindağ 2005: 392)

Şu mısralarda ise nasıl ki dağ üstüne dağı koysan dağ olmayacağı gibi dert çeken kişinin de yüreğinde yağ olmayacağı ifade edilmiştir.

Dağ üstüne dağı koysam dağ olmaz
Ah çekenin yüreğinde yağ olmaz
Yüz yaram var hiçbirisi sağ olmaz (Çetindağ 2005: 369)

Dağlar; sığınılan, güvenilen ve korunulan mekânlardır. Türkülerde sıkça rastlanılan durumlardan biri de dağlara güvenme ve sığınmadır. Dağlar, şehirleri çevreleyerek bir anlamda onları çeşitli tehlikelerden korur. O şehirlerde yaşayan insanlar da doğal olarak korunmuş olur. Elazığ/Harpur türkülerinde şehirleri ve insanları koruduğu düşüncesiyle dağlardan yardım

istendiği görülmektedir. Dörtlükte âşık, Dersim şehrinde yaşayan sevgilisini koruması için dağlardan yardım istemektedir. Dersim dört dağla çevrili korunaklı bir yer olarak ifade edilmiştir. Âşık, içerisindeki sevgiliyi düşünerek böyle korunaklı olan bu şehre, “Hak saklasın.” diyerek dua etmiştir.

Dersim dört dağ içinde
Gülü bardağ içinde
Dersim’i hak saklasın
Bir gülüm var içinde (Çetindağ 2005: 250)

Aşağıdaki dörtlükte de yüz yerde yüz yarısı olan âşık, acısından kendini tabiatın kucağına atmış ve dağlara sığınmıştır.

Bülbülüm bağ gezerim
Âşığım dağ gezerim
Yüz yerde yüz yaram var
El sanır sağ gezerim (Çetindağ 2005: 365)

Bazı türkülerde dağlar, bulundukları coğrafi bölgeden kaynaklı olarak türkü metinleri içinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Aşağıdaki dörtlüklerde de coğrafyaya bağlı olarak dağlarla çevrili bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır.

Başında pırlanta Süpürgeç dağın
Önünde diz çökmüş Murat ırmağın
Her yanın doludur bahçenle bağın
İnan ki her yerden güzelsin Pertek
Seyrine doyulmaz şirinsin Pertek

Önüne diz çökmüş yedi kat dağlar
Her yandan suların buz gibi çağlar
Seni gören âşık sana el bağlar
O zaman her yerden güzelsin Pertek
Seyrine doyulmaz güzelsin Pertek (Çetindağ 2005: 423)

Benzer kullanım, şu mısralarda da yer almaktadır.

Maden dağı dumandı
Yolu dolan dolandı
Gitti yârim gelmedi
Yaş gözüme dolandı (Çetindağ 2005: 243)

Türkülerde bazen dağın yöre insanının hayat tarzı ve yaşayışıyla ilgili kullanıldığı görülmektedir. Hayvancılıkla uğraşan yerde davalarının güdüleceği yer, dağlar olacaktır. Aşağıdaki mısralarda dağ, yöre halkının hayat tarzına ve geçim kaynaklarına uygun kullanılmıştır. Âşık, sevgilisi Emine’ye selam ederken çobanlık yaptığını ve davalarını dağlarda güttüğünü belirtmiştir. Emine’yi alamazsa başını alıp gideceği yer, dağlar olacaktır.

Dağda davar güderim
Emine'ye selam ederim
Emine kızı almazsam
Başımı alıp giderim (Çetindağ 2005: 309)

Dağların yüce ve kutsal bir varlık olarak algılanmasının yansımalarından biri de birçok türküye “yüce dağ” veya “ulu dağ” gibi ifadelerle başlanmasıdır (Gökşen ve Gökşen 2016: 1607). Birçok türküde dağlar “yüce” veya “ulu” sözcüğüyle tavsif edilmektedir. Bazı türküler doğrudan “yüce dağlar” şeklinde başlamaktadır. Bu durumun çok rastlanan bir olgu olduğu ve bu vesile ile arkaik manada dağların kutsallıklarının imgelendiği, aynı zamanda böyle bir ifadenin altında dağların kutsal varlıklar olarak kabul edilme arketipinin yattığı, “yüce” kelimesinin hem saygı hem de kutsiyet atfetmek için özellikle kullanıldığı söylenebilir (Gökşen ve Gökşen 2016: 1605). Dağların yüce olarak ifade edilmesi, dağların mitik bir inanç unsuru olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Türklerde dağ, Tanrıya en yakın mekânlar olarak tasavvur edilip kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsiyete bağlı olarak dağlar; sığınılan bir yer, kurban kesilen bir mekân olarak düşünülmüştür. Türkülerde bu tür ifadelerden kastedilen şey ya dağların doğrudan kendi yücelikleri ya da Tanrı mekânı olmaları sebebiyle kutsal kabul edilmeleridir. Elazığ/Harpur türkülerinde “yüce” kelimesiyle başlayan türküler söz konusudur. Yüce dağ ile başlayan türkülerde İslâmiyet öncesi dönemdeki dinî inançlarla birlikte İslâmiyet sonrası dinî inançları bir arada görebiliriz. Dağın yüce olarak vasıflandırılması onun büyüklüğü ve azametiyle ilgili olduğu gibi Tanrı mekânı olmasıyla da ilişkilidir. Atalar kültürüne bağlı olarak veli, evliya ve dervişlerin mekânı dağlar olmuştur. Hatta halk arasında buralara geceleri gökten yeşil bir ışık/nur indiğine dair anlatılar da vardır. Türküde abisine hasret kalan bir kardeşin seslenişi verilirken yüce dağ başında kandil olmak istenmektedir. Kız kardeşin gurbette olan abisine özlemi yüce dağla ilişkilendirilmiştir.

Yüce dağ başında kandil olaydım
Abimin göğsüne mendil olaydım
Abim gül olaydı ben de bir bülbul
Özledikçe dallarına konaydım (Çetindağ 2005: 322)

Başka bir dörtlükte postunu dağ başına atan bir kişiden bahsedilmektedir. Gurbette olan kişi de veli ve evliyalar gibi dağlara postunu atmıştır. Dağlarda insanlardan uzak bir hayat yaşayan kişi, öldüğünde mezarsız olduğu gibi insan gurbette, yani yüce dağda ölürse mezarının üstünün açık bırakılmasını istemiştir. Çünkü kutsal dağda ölen kişinin mezara ihtiyacı yoktur.

Yüce dağ başına attım postumu
Tanımadım düşmanımı dostumu

Ben de bu dertle gurbet elde ölürsem
Açık koyun mezarımın üstünü (Çetindağ 2005: 322)

Aşağıdaki dörtlükte ise yüce dağ başını mesken olarak kabul edip orada yaşama arzusu söz konusudur.

Yüce dağ başına varam oturam
Ellerimi soğuk suya batıram
Var mı benim gibi yârin yitiren
Yolları tanımam gidem getirem (Çetindağ 2005: 322)

Yüce dağlar, bağrında pek çok yiyeceği de barındırırlar. Oraya sığınanı besler, büyütür, aç bırakmaz. Aşağıdaki dörtlükte de yüce dağlarda yer alan yiyeceklere atıf yapılarak aşkın acısıyla dağa sığınan bir âşığın ruh hâli anlatılmaktadır.

Yüce dağ başında armut ağacı
Dökülmüş yaprağı kalmış ağacı
Koynumda sakladım verdiğin saç
Sen bana kardeş de ben sana bacı (URL-1)

Türkünün başka bir dörtlüğünde ise yüce dağların bağrında pek çok hayvanı da barındırdığı ifade edilmektedir. O hayvanlardan biri de yavru leylektir. Yavruların duasının kabul olacağı düşüncesiyle yavru leylek isteğin kabulü için vasıta kılınmıştır. Buna rağmen felek yapacağını yapmıştır.

Yüce dağ başında bir yavru leylek
Mevla'ya yalvarır ister bir dilek
Ayrılık dediğin ateşten gömlek
Bunu da giydirdi o zalım felek (URL-1)

Bir başka dörtlükte kutsal veya tekin olmayan yer kabul edilen yüce dağlardan aştıktan ve uzak düştükten sonra başa istenmeyen şeylerin gelmesi anlatılmaktadır.

Yüce dağ başını aştıktan sonra
Olmamış yaramı deştikten sonra
İster ölüm ister ayrılık
Nidem bu genç ömrüm geçtikten sonra (Çetindağ 2005: 342)

Aşağıdaki mısralarda ise yüce dağların her zaman karla kaplı olduğu ve karının hiç erimediği ifade edilmiş ve gönülle ilişki kurulmuştur.

Yüce dağ başında kar yiyelim mi
Her yâri görende eriyelim mi
Yoksa bu sevdadan fariyelim mi

Yüce dağ başının karı erimez
Erise de sovuş suyu yürümez

Deli gönül sevdiğinden ferimez (Çetindağ 2005: 344)

Sonuç

Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi gören türküler, bir toplumun kimliğine ait pek çok şeyi bünyesinde barındırır. Duygu ve düşüncelerimizin tercümanı olan türkülerde; günlük hayatta yaşanan veya şahit olunan olaylar, durum, tutum ve davranışlarla ilgili duygular, düşünceler, sevinçler, kederler, nefretler, ümitler ve inançlar anlatılmaktadır.

Türk halk şiirinin en eski ürünlerinde olan türküler ortak duygu ve düşüncelerin yansıdığı ürünler olmaları sebebiyle geçmişten bu güne Türk kültüründeki unsurları bünyelerinde taşımışlardır. Dağlar, türkülerde birbirinden çok farklı fonksiyonlarda görüldüğü gibi geleneksel Türk dini içerisinde bir kült olarak yer aldığı şekliyle de kullanıldığı söylenebilir.

Bütün türkülerde olduğu gibi Elazığ/Harpur türkülerinde de dağ önemli bir yer tutmaktadır. Elazığ/Harpur türkülerinde dağın çeşitli fonksiyon ve işlevlerle kullanıldığı görülmektedir. İncelenen türkülerde dağ, gerçek anlamının dışında zor zamanlarda koruyuculuğuna sığınılan, canlıları besleyen, büyüten, barındıran, yoldaş, arkadaş, sırdaş, haber verici, dert ortağı, kendisiyle konuşulan, dertleşilen, bazen de yol kesici ve insanları sevdiklerinden ayıran, eşine, dostuna, anasına, babasına kavuşmasını engelleyen bir varlık olarak kullanılmıştır. Böylece dağ hangi fonksiyonla kullanılırsa kullanılsın eski Türk kültürüne ait inançların örtülü olarak türküler aracılığıyla günümüze kadar taşındığı düşünülebilir.

Kaynaklar

- Bakırcı, N. (2015), "Ignacz Kunos'un Derlediği Masal Metinlerinde Yer Alan Mitolojik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, C. 6, S. 20, s. 183-210.
- Bakırcı, N. (2019), "Dadaloğlu'nun Şiirlerinde Dağ Kültü", *Toroslardan Tanrı Dağlarına Türk Halk Biliminin Ulu Çınarı*, Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı, Konya: Kömen Yayınları, s. 369-379.
- Coşkun, F. (1997), *Harpur Ezgileri*, Elazığ: Harpur Kültür Derneği/Örnek Ofset.
- Çakmak, Y. (2007), *Elazığ ve Harpur Türkülerinin Öyküleri/Türkülerimiz Öykülerimiz*, Elazığ: Çayda Çıra Yayıncılık.
- Çetindağ, G. (2005), *Elazığ Türküleri (Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çobanoğlu, Ö. (2001), *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt 1, Ankara: AKM Yayınları.
- Çobanoğlu, S. (2020), "Abakan Türklerinin (Sagay) Destanlarında Halk İnançları Bağlamında Dağ Kültü", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 43-58.

- Duymaz, A. ve H. İ. Şahin (2008), “Kaz Dağlarında Dağ, Ağaç ve Ocak Kültü Üzerine İnanış ve Uygulamalar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 19, s. 116-126.
- Gökşen, C. ve R. Gökşen (2016) “Dağın Türkülere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 57, s. 1599-1618.
- Harman, Ö. F. (1993), “Dağ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s. 400-401.
- İnan, A. (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (2010), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Mirzaoglu Sivacı, G. (2005), “Türkülerde Mitolojik Unsurlar”, *Türkbilig*, S. 10, s. 34-53.
- Ocak, A. Y. (1993), “Eski Türklerde Dağ Kültü”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, s. 401-402.
- Ozan, M. (2016), “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Türk Mitolojisine Giriş*, Ed. F. A. Turan, M. Ozan, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ögel, B. (1995), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1998), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, M. (2013), “Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, s. 141-163.
- Yardımcı, M. (1998), “Halk Edebiyatı Ürünlerinde Âşıkların Dilinde ve Köroğlu’nda Dağ”, *Bolu’da Halk kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu (10-11 Ekim 1997)*, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_koroglu_dag.pdf (E.T.:10.10.2020).

İnternet Kaynakları

URL-1:http://www.turkuler.com/sozler/turku_yuce_dag_basinda_armut_agaci.html (E.T.: 10.10.2020).